

ЉИЉАНА ПЕШИКАН ЉУШТАНОВИЋ

**ЗНАЧЕЊА КОЈА СЕ ПЛОДЕ И ПЛОДОВИ
КОЈИМА ЗНАЧИМО***Разговор водила Јелена Калајица*

Када већи дио животног и радног вијека неко интегрише у књижевност, било са аспекта истраживача, библиотекара, уредника, универзитетског професора, али можда најважније континуираног висококвалитетног читаоца, више него довољан повод за разговор било би све то. Таква саговорница је професор емеритус Љиљана Пешикан Љуштановић, која нас је прошле године обрадовала књигом *Пишем ти причу*, а поводом овог издања двијема вриједним наградама (Вукове задужбине и Ђорђе Јовановић), које су дошле као одраз иновативног приступа опесивним истраживачким темама ауторке, о чему свједочи гномски наслов.

Рођена је у Фекетићу 1954. године. Основно и средње образовање и диплому Филолошког факултета са групе за југословенске и општу књижевност стекла је у Београду. Магистрирала темом *Рад Тома Маретића на изучавању народне књижевности*, на Филозофском факултету у Новом Саду, гдје је бранила дисертацију *Змај Десилоу Вук – мит, историја, њесма*, а боравила као редовни професор од 2012. када напушта мјесто уреднице издавачке дјелатности Стеријиног позорја до пензионисања 2021. године. Чланица је управног одбора Матице српске и секретарка Лексикографског одјељења Матице српске. Овјенчана, такође, Златном повељом српске књижевности, из фонда Александра Арнаутовића за укупан рад (2009), Стеријином наградом за театрологију *Јован Христић*, за књигу *Кад је била кнежева вечера* (2009), наградом *Сима Цуцић* Банатског културног центра за најбоље дјело из области изучавања књижевности за дјецу, а за књигу *Госпођи Алисиној десној ноzi* (2013),

понијела је и ласкаву титулу Витеза српске књижевности за Анто­логијску едицију *Десет векова српске књижевности Мајнице српске*, књ. 8. Преко 200 стручних и научних радова је иза Љиљане Пешикан Љуштановић, а непробројиво инспиративних предавања и јавних говора на теме које су великим дијелом и садржај овог разговора.

Јелена Калајџија: *У уводном њексту књиге Усмено у писаном (2009), која хода кроз српску књижевност 19. и 20. вијека, жанровски разнородну, са девети студија које рефлектују усмену књижевност, али и њене невербалне моделе, постоји једна фусноћа, коју бих искористила као парадиџму Ваце њажљивости према књижевности. Ријеч је о нацрту за историологију односа усмене и ауторске бајке, управо у називању ствари оним што оне усмину јесу, односно разумјевању значења које одређене терминологије и њиховне секвенце треба да имају да би се могло према књижевности бити одговоран као и у језичком смислу, а то је семиотичка разлика ауторске и уметничке бајке, где се инсистирали на демократизацији уметничкој и у усменим бајкама. Иако је језички систем умногосте несавршен, или барем не користимо моћност које у њом прецизном смислу носе, да ли овакве биљешке на маринама говоре нешто о ствари усменој у савремености? Овдје, прије свега, мислим да ствари у актуелизованог рецецији, „популарности”, односно истинском „познавању” усменој благи и уопште свијести о вриједности њој дијела књижевне ризнице. Само на овом примјеру видимо данак на немару у суштински важним категоријама, а битка је зачетка на марини. Колико је одговорно бавити се народном књижевношћу у доба хиперпродукције и што значи њај континуитет бављења, те најосљетку држању њеној њонуса као симболичке археолошке слике ауторске књижевности?*

Љиљана Пешикан Љуштановић: Потешко питање. Фуснота о којој је реч и у којој се залажем да се за писане бајке користи термин ауторске, а не уметничке, настала је без много премишљања и углавном је остала непримећена. Једноставно, дистинкција народна (или усмена, свеједно) – уметничка бајка/песма/прича засметала ми је зато што може имплицирати да усмена дела нису и не могу бити уметничка. Притом, свесна сам и тога да естетско није било примарно својство и функција усмених дела и да су она имала своје обредно-магијске и социјалне улоге као једнако битне, или по неким истраживачима чак и битније. Сем тога, чињеница је да и дела писане књижевности поред естетске имају и низ других (не мање битних) функција. Сем тога, мене је од првих сусрета с

усменом књижевношћу (а они су тако рани да оно пре и не памтим) она интересовала, пре свега, као уметност речи, као естетска сублимација света и стварности. Полифункционалност усмених књижевних дела не пориче њихову естетску вредност већ јој чак може допринети. Усмена басна или загонетка са својим заумним језиком прелива се у Попину поезију као чиста лепота, али и као рефлекс оних исконских страхова и слутњи који, чврсто верујем, леже у свима нама. Сви Јужни Словени, рецимо, забављали су децу нон-сенсном цупалком у којој „коњ Паун” или кобиле стижу на исте „бијеле рудине” – неке облачно меке и беле ливаде, које се онда пале и нестају. Мени су певали: „Рудине се пожегоше, / Старе бабе побјегоше, / Не остаде ником ништа / Нако једна Божја длака / да оплетем попу капу / И ђакону рукавице...” Митско-магијски смисао давно се и сам „пожегао”, али снажна сугестивност је остала. Мекане (руде) и беле небеске ливаде пале се сјајем сунца свакодневно, а та божја длака која остаје могла би бити, попут Вишних власи из хиндуистичког митског предања или златне жице из наше свадбене лирике која је повезивала човека са светим.

Мислим да сте апсолутно у праву када стављате под наводе „популарност” и „познавање” – они, нажалост, у великој мери јесу тобожњи. Моје искуство обухвата период у коме су народна књижевност и традиционална култура неповратно потиснути из живог сећања. По језику и значењима усмена књижевност је све ближа старој књижевности, то више, добрим делом, нису једноставни саморазумљиви облици. Чак и када је о кратким говорним облицима реч, добар део тражи сложени систем фуснота да бисмо их разумели. Као моја некадашња студенткиња знате како сам бурно увек реаговала на фразу „наш народ каже”, то што „народ каже” сложено је, променљиво и амбивалентно, живо ткиво које се и даље преноси и мења. Косовски мит или, чини ми се тачнијим, предање о Косовском боју више није само фасцинантна слика „пошљедњег времена” из Вуковог бечког издања, у њега су се до данас улиле мање или више фолклоризоване Његошеве поетске визије. И не само оне, већ и оне потоње Ракићеве, Бећковићеве, Ногове, Хамовићеве. Претачући се делом у предмет сложених, па и апаратних академских изучавања, усмена књижевност живи данас добрим делом у писаној, као низ „скривених наратива” од чијег разумевања зависи продубљеност нашег читања модерних, ауторских дела, сва она постоје, пре свега, као сложени традицијски дијалог са древно, исконском усменом причом. Уколико ту причу одбацујемо као небитну, невредну, прошлу – суштински сиромашимо себе саме, свој идентитет и смисао.

Данас је чесћа тема управо идентитет, заједнички наг оним шта заправо чини један појединачни идентитет и како он прави релације у једном збирном идентитету нација? Шта је онда културни идентитет? Есеј Јована Зизујулса „Од маске до личности” није далек ни Кајзеровом ни Берџоновој поимању маске која саживљена са лицем постаје дио идентитета, а згуљивши маску, ђулимо и оно испод ње... Бавећи се народном књижевношћу, књижевношћу за дјецу и драмским стваралашћом, можда шире позоришним, звучи као да се освјетили оним јранама које чине и онтолошки састав бића. Шта је све заједнички идентитет на ова три фронта? Ваце радове карактерише управо та симултаност у читању живога, у сачињавању књижевности: у једном моменту се у Вуковим редакцијама Механчића, а већ у сљедећем Гејменови свијетови, а то је, свакако, таленај да се управо у синкретичком поимању књижевности креће завидном лакоћом, и то не само у оквиру националних граница! Читалац онда, иако није испражњивач, Ваце студије доживљава као невјероватне обрће врло занимљивој романа са мноштвом заједничког, али и расцепа. Као и важне једне ноће која није није изостава историјске контексте који би у толиком смислу дејала подрамујева живи присуство, што је ојет велика пражежност читалачка. И идентитет, као рад на његовом сачувању. Тако је обојена и читава постоња књија Пишем ти причу, да ли је ово разлој што је наслов управо такав?

Тачно је, данас су идентитет и креативност малтене обавезујуће теме, а плашим се да је реч о опсесији оним што нам све више недостаје, или што је још горе, све више бива „прописано”, наметнуто споља. Попут оног трагичног јунака из бајке Гроздане Олујић *Човек који је изражио своје лице*, модерни човек често више не зна шта је иза те пожељне, социјално наручене маске коју ставља. Чврсто верујем да смо битним делом везани не само за колективне припадамо – породицу, род, братство, племе (моја породица по оцу је, рецимо, из Цуца), нацију, народ (свесно ређам ове потенцијално „преживеле” категорије) већ, у највећој мери, за човека као врсту, за колективно несвесно, као опасни понор, али и извор људскости. Индивидуација је пут између општег и појединачног, између прошлости, садашњости и будућности, чији је исход увек неизвесан. Ње нема без сталног дијалога са собом и светом.

За мене је тај дијалог, пре свега, и више од свега, слушање и читање. Верујем Борхесу када у *Ейилоу* каже да цртајући свет, цртамо властити лик. За мене реални „покрајине, краљевства, планине, заливи, бродови, острва, рибе, куће, инструменти, звезде, коњи

и људи” нису много стварнији од оних обликованих у причама и књигама. Моје приче су, откад знам за себе, усмене и писане. Понекад сама себи изгледам као „прежитак”, рецимо, одиста волим звук гусала и препознајем доброг певача, али то ми не смета да истински уживам у фантастици, оној за одрасле и оној за децу (Керол, Хофман, Тербер, Толкин, Гејмен, али и Зоран Живковић, Илија Бакић, Горан Скробоња, Урош Петровић, Ивана Нешић, Мина Тодоровић и многи други), у поезији, класичној и савременој, српској и светској, у високој канонској књижевности и оној забавној... Темелно остаје ипак искуство усмености, и као процес и као антологијски избор дела. А позориште, фантастика, и књижевност за децу су генерички и као тип комуникације блиски усмености.

У једном разговору, док сам радила у Стеријином позорју, Дејан Мијач је говорио о представи „непропусној за публику”, оној која се неће мењати под притиском публике – њеног прихватања и неприхватања – као о утопији. Исто, верујем важи и за књижевност за децу (или за њен претежан део, онај који комуницира са примаоцем који још увек не чита). Колективна цензура публике и рецепијената добрим делом моделује и позориште и оно најбоље стваралаштво за децу. Фантастика, с друге стране, захвата у сећање врсте на страхове и снове и од њих гради свој свет. А свет, хтели ми то или не, јесте делом прича, она која се казује и она која се пише. А наслов *Пишем ти причу* покушао је да искаже тај мој лични дијалог са усменом и писаном књижевном комуникацијом.

Тренутно довршавам радну верзију књиге о фантастичном роману за децу и она, чини ми се, највише личи на библиотеку, или бар водич кроз неке закутке моје личне унутрашње библиотеке. За сада сам сигурна само у наслов: *Иза Алисиној ојлегала*. Када сводим неке личне рачуне, а полако и то све чешће чиним, онда ми се чини да сам имала много среће, због људи с којима сам живела и живим, али и због посла који ми је допустио да ту личну причу, чувену и прочитану, делим с другима, а то је велика привилегија.

Радује ме што ће се Алиса наћи поново у наслову новој рукописи и да како да ћемо се вратићи у разговор још и на то. Пишем ти причу, а не причам је... Иако књижа обухвата јак импулс усмене књижевности, ипачије како поднаслов каже „рефлексе усмене књижевности и традиционалне културе у писаној књижевности и савременој култури Срба”, овај дијалог прошлог и садашњег, или антиципаторној још уз то, наводи на једну моћност читања као шире од културолошке слике једног народа, има ту мноштва социјално, историјских, иа и политичких података, особито када

је ријеч о драмском стваралацтву. Како бисте жанровски одредили ову књигу и у ком односу с њом одређења стиоји стилаус савременој поимања књижевности?

Искрено речено, не знам. Најуопштеније, можда као особени полилог с националном културом, али и културом уопште, покушај да се, колико је могуће, осветли властита тачка гледишта, да се мало за себе „разаберем у плетиву”. Усмена књижевност, стара прича (а верујем и стара вера, у оном нодиловском смислу) ту је ипак примарна. Мислим да као култура нисмо довољно свесни тога. Традицију често доживљавамо или као нешто преживело, небитно, „заостало” и спутавајуће, или као ђинђуву којом се по потреби китимо и костимирану фолклорну приредбу, а она није то. Она је наш прикључак (или један од прикључака) на моћни и страшни тамни океан колективног и личног несвесног. Човек је, у то чврсто верујем, биће приче, и та прича се одвија и у простору и у времену. И када тога нисмо свесни, она нас повезује са старом причом и пројектује нашу садашњост и будућност. Памтећи, ми свет преводимо у причу – лепу или страшну свеједно.

Готово сам опседнута Борхесовим причама о лавиринту, готово оном о пустињи као најстрашнијем од свих лавирината, управо зато што нема зидова који се могу рушити, нема правог и кривог пута. Прича је наш лавиринт у који се скривамо пред ужасавајућим бескрајем и ентропијом космоса, наше једино оруђе против заборава. Прича, и оних старих и ових нових, има много, али ја сам жена из усмене приче, или сам бар одабрала да пратим њене трагове и импулсе. То је моје Аријаднино клупко и ја покушавам да га растегнем што више могу. А то докле ћу досећи, не зависи од нити која ме води већ од моје способности да је што пажљивије размотам и растегнем. Једноставност усмене речи јесте само привидна. Древна, усмена прича је исконска, елементарна, чиста – „златна жица из ведре неба”. Она је и чулна, телесна, утробна, она „сели село међу ноге девојачке”, обједињујући телесно и духовно, алфу ума и омегу кука, да парафразирам *Сјомен на Руварца*.

Истовремено, то мноштво социјалних, историјских, па и политичких података које Ви уочавате у мом истраживању књижевности и, особито, позоришта, за мене, пре свега, јесу чудо контекста, жива магма из које израња уметничко дело, и оно традиционално и оно модерно. Чак и онда када то не жели или декларативно одбацује. За мене то су алатке за приближавање смислу и лепоти приче. А у причу, ма како се једноставном чинила, није лако ући, морате тражити што боље прилазе, морате јој се попут јунака руске

бајке пажљиво поклонити, као Баба Јагиној колиби на кокошијим ногама, не би ли се окренула шуми леђима, а вама лицем...

Увек сам страховала од оних великих теорија, идеја, приступа које покlope књижевно дело као шоља миша, привидно га потпуно обухватајући, чинећи га ситним, небитним, замењивим (незамењив ту остаје само тумач). Дело мора бити битно, онај ко се њиме бави мора чувати његову целовитост, мора бити истински скроман, свестан да постоје значења до којих није досегао. Та протејска природа приче јесте њено чудо и њена виталност. Тумачење књижевног дела не сме бити ни обдукција ни вивисекција, а поготово не би смело да буде само себи сврха, савршена схоластичка мрежа која може хватати свашта и ништа: Андрића или *Секс и траг* или рекламу за киндер буено, свеједно... Промишљајући дело, тумач се мора суочавати и с његовим негативним аспектима, али не би смео да му суди с позиције свемоћног и свезнајућег и светачки безгрешног судије, власника смисла. Кажу да је Шкловски на тврдњу да се књижевним делом морају исказивати друштвено корисне и идеолошки прихватљиве истине и спроводити индоктринација читалаца, одговорио како се и сребрним самоваром могу укуцавати ексери: „Али зашто самоваром?” Чини ми се да сва сложена апаратура којом приступамо причи губи смисао ако не осветљава саму причу, њену исконску, суштинску лепоту и загонетност.

Залажући се у антологији *Десет векова српске књижевности* за издвајање Андрићевог гласа из „планетарног комуникацијског жагора”, који је изазвало његово дело, Славко Гордић, с извесном горчином, говори о позицији наше и не само наше остареле културе у којој моћна Андрићева реч постаје плен „посвећених шифраната”. И, одиста, у шуми „симбола, сигнала, архетипова, индиција, загонетки и наговештаја”, коју сви ми садимо, губи се понекад само дело, или се бар, попут замка Трнове Ружице, одмиче од оних који би требало да га сагледају.

На корицама је уље на илајну Николе Џафа, „Пријатељи”, ње неизоставно хомо луденс из Керолове Алисе у зајрљају са зецом, треба да алудира на шћа? Посављам ово иишање само из улаионово оне брижљивости ње у шексиу „Од обреда и ире до иозоришне сцене” ишичеи уираво њеове ииновске маске/луике из комада „Убиши Зорана Ђинђића”, које носе комад, а материјали од којих су биле сачињене „уноси у њихово креишање елеменати неочекивано, нехоиично, који ироизилази из ирироде луике, а не из воље луикара”, крииика уоишии не реиисире! Овим у својој иицини бучној умјейника заиварии и иисање ириче врло симболичким

насловом „Сиваралачки космос шела у космосу културе”. Какав је космос савремене културе?

Никола Џафо је сликар којег изузетно ценим, а његови перформанси никад нису били сами себи сврха, већ заграцнути, страсни дијалог са властитим временом. Никола је муж моје колегинице и пријатељице Весне Гргинчевић и мој дугогодишњи пријатељ. Наше пријатељство добрим делом је засновано на дугом, озбиљном дијалогу о простору у традиционалној култури и сликарству. Текст о стражњици, који је ушао у оглед који помињете, био је омиљени текст мог покојног оца и први мој покушај да се удалим од чисто књижевних вода и мимо граница позоришта. Џафове маске су ме привукле својим исконским смислом, суштинском везом са древним образама обредних поворки, као што су ми његове манипулације косом, црвеном нити, простором депоније суштински дијалог и са традицијом и са властитим временом у коме се заштитна црвена нит претвара у трице и кучине, а гранични простор сметлишта прераста у чудовишни споменик конзумеризму. Ако бог да здравља и памети, покушаћу да поново пишем о Џафовом делу, пошто се његова и моја прича вишеструко пресецају и дотичу.

Са страхом узмичем од општих судова и универзалних истина, које су обично, попут Кунове, одређења универзалних хипотеза, једнако и истините и лажне. Моји контакти са савременом културом и савременом уметношћу (не само књижевношћу), пре свега, контакти су примаоца, читаоца, гледаоца, онога ко покушава да разуме и осмисли. Бирам, притом, оно што ми нешто значи, што ме чини потпунијом. О томе волим и да говорим и да то делим с блиским људима. Култура и традиционална и савремена јесте, верујем, универзум или чак мултиверзум и није је могуће сагледати у целини већ само фрагментарно, али то кретање кроз њене светове има истинску узбудљивост (и бесконачност) космичке авантуре.

Што се тиче слике на корици књиге, захвалност дугујем Николи, који је уступио, и Бори Бабић, која је уочила и понудила ми је. Зачудо, зец ме није асоцирао на Алису већ на исечак слике *Весела браћа жалосна им мајка* Уроша Предића, и то на ону двојицу веселника који загрљени тетурају, један с белом, други са црном шубаром, један бос, други у чизмама. Репродукцију те слике сам видео у детињству, упоредо са репродукцијом Јовановићеве *Сеобе Срба*, која ми се неодољиво допадала, пошто сам била убеђена да је старац у светлој одећи сам Старина Новак. *Весела браћа* су ме плашила, али и привлачила, измишљала сам неке своје приче о

њима. Цафови Зец и пингвин су ме обрадовали, као још једна прича и као особени културни дијалог.

Интердисциплинарност је фајтум књижевности?

Колико и сваке друге уметности. Чак и музика, вероватно најапстрактнија од свих уметности, прелази границе других уметности. Колико је то фатум, не знам. Лично, у свему волим прелажење и замагљивање граница, даје ми илузију да је свет један, чудесан и целовит и да се само прелажењем граница може хватати његов смисао. Истина, у свакодневним, животним питањима сам веома конвенционална и углавном поштујем границе.

За мене је оличење чудесне интердисциплинарности, пре свега, позориште, оно Симовићево: „Век сажет у два сата / Бескрај на четири квадрата”, оно Ковачевићево које потказује живот народу, оно Нушићево које се смеје нама и са нама, оно Стеријино мудро и горко и када се смеје... Волим да читам драме допуњавајући у свести текст неким својим сценским апаратом, властитом визуелизацијом. Истински уживам у чуду живог позоришта и јако волим глумце. Захваљујући свом изузетном професору српског из IX београдске гимназије, Вукоману Смоловићу, заволела сам нарочито ЈДП, на чије нас је премијере редовно водио. Још увек понекад сањам модру сцену Беловићеве поставке *Злочина и казне*...

Прве представе које сам гледала у Новом Саду биле су *Чекајући Гогоа* у Новосадском позоришту [Újvidéki színház], са изванредним Лајошем Шолтишем и *Глорија* Ранка Маринковића у СНП-у (1984), са младим Тихомиром Станићем. Мислим да је моју одлуку да останем у Новом Саду „за стално” запечатили прихватање Баје Гардиновачког као Дон Флорија у тој представи, са четкастим, паорским брковима и меком бачком говорном мелодијом. Данас, када ми неко од мојих београдских гостију скрене пажњу на говор глумца, ја обично одговорим да говорим баш као што треба. Четрнаест година проведених у Стеријиним позорју учиниле су да другачије гледам феномен театра. И, наравно, да јасније опажам перформативни карактер усмене књижевности и традиционалне културе. Мој драги, недавно преминули пријатељ Ненад Љубинковић, знао је да каже да је добар гуслар позориште за себе.

Из позиције емеријуса, али прије позиције неиресијаног чииа-оца, приљезног и актијелног у материјалима, на који бисте начин описали своја чииања? Рекли сите да нас ишо дијелом чека у новом рукојису, али прва сјећања на наслове који су били иозив на иуио-вање, иреко оних која су раздражила исираживачке свице, до оних

интимно граић? Украјко: шћа је Вац post lectum? Која је позиција чийања данас? Како изгледа Ваца библиотеке? Шћа би требало да су библиотеке данас и колико кад ро испуњавају своју судбину?

Почећу једном анегдотом. Мој некадашњи студент (сада драги колега на Српској филологији) Страхиња Степанов зауставио ме је после часа да ме пита шта мислим о књигама које је пронашао за спремање испита. Када сам му одговорила да је Пропова *Морфологија бајке* чудесна, фасцинантна књига, одговорио је: „Вама су све књиге фасцинантне, не питам Вас то, него је ли корисна за испит?“ Има у томе истине. Као читалац вероватно више подсећам на немогућег сваштара, књишког мољца, него на емеритуса. Читам много, и то прилично чудну мешавину дела. Тренутно сам концентрисана на фантастику, због нове књиге, али прочитала сам, с великим задовољством, нови роман Саше Кнежевића *Зороломац* и неке нове рукописе мојих пријатеља, и неке научне књиге. Читам с радосћу. Волим поезију и на Фејсбуку прво ишчитам песме, па онда понешто друго. Не верујем у строго селективно читање. На оно чиме сам се бавила нису утицале само канонске књиге, не бих се никад одрекла мукотрпно скупљаних и пажљиво скриваних стрипова и библиотеке икс-сто (скривала сам их зато што су их сви старији углавном бацали када их пронађу као штетне и невоспитне).

Мислим да позиција читаоца и читање данас нису битно измењени. Никад нису сви читали, увек је то био мањи део људи. Штетном одликом нашег времена чини ми се претерано уважавање нечитача у медијима. Можда сам неправедна, али рекла бих да неки од њих уређују новине и културне програме, шире околу страх од „преобимне“ школске лектире, или мере време потребно да студент књижевности прочита Андрићева дела или дела Црњанског... Чврсто верујем да ће деца и млади људи чији родитељи, старатељи, наставници читају, наћи пут до књиге.

Што се библиотека тиче, немар којем су изложене деценијама сматрам управо злочиначким. Библиотека је важна колико год књига да имате, особито дечја. Нема правог читаоца док не искуси узбуђење полица на којима чекају књиге као обећања. Јако волим библиотеке и библиотекаре. Моја библиотека је шарена: стручна и читалачка, озбиљна и сасвим неозбиљна. У новој књизи предговор завршавам речима: „Ако има раја, он је библиотека...”

Који је књижевни јунак бесрекидна Ваца фасцинација и недочийана карактеризација? А шћа смайраће својим највећим испраживачким ојкрићем?

Има их много: Воланд, Исаковићи из друге књиге *Сеоба*, посебно Павле, Мустафа Маџар и Ана Марија Фон Митерер, Давид Коперфилд и његова тетка, госпођица Бетси, Феликс Крул и Ханс Кастоп, Сведригајлов, сестре Макиока... Сви јунаци Старца Милије. Ђаво из *Ситраха*... Мирјане Новаковић и Петровићев Андрија Скадранин... Ја целог живота, откад себе памтим, живим, готово подједнако, међу живим људима и јунацима књига и размишљам о њима готово подједнако.

Својим највећим истраживачким открићем сматрам проширење круга песама о Змајоѓеном Вуку са четрдесетак на стотину и методолошки приступ лику јунака преко мита, историје, песме. Наравно, то би било немогуће без рада других и без подстицаја моје менторке Марије Клеут. На слично питање она је одговорила да су њена најбоља дела њени студенти. Надам се да то могу и ја рећи. Много ми значи и то што имам част да будем један од аутора који су приређивали књиге за Антологијску едицију *Десет векова српске књижевности*, Издавачког центра Матице српске и моја сарадња у Матици уопште.

Сабирући своја исцртавања и рефлексије из књижевности, Ваше књиже имају увијек тај интригантан наслов да и саме дјелују као белетристика. Ако је „Госпођи Алисиној десној ноzi” била референца ка Кероловој књизи које нијде није било, а свуда је било љомало, постоји ли референца којом можеће обљежити ово до сада?

Постоје три референце које бих истакла. То је, прво, почетак *Смрти војводе Пријезде*: „Честе књиге иду за књигама, / Од кога ли, коме ли долазе?” који је за мене од детињства, када сам први пут чула ту песму, био привлачна загонетка, знатно дубља и сложенија од свог основног смисла. Потом једна мешовита: Борхесово сликање света: „Човек реши да нацрта свет. Током година испуњава простор уцртавајући покрајине, краљевства, планине, заливе, бродове, острва, рибе, куће, инструменте, звезде, коње и људе. Пред смрт он открива да тај стрпљиви лавиринт линија оцртава његов сопствени лик” (Х. Л. Б. *Ейилоџ, Буенос Аирес, 31. октобар 1960* – Borges 1979: 114) и значењем блиски одговор Милтоновог Кристофер Робина на питање какве приче воли Вини Пу: „О себи. Он је такав медвед.” Најзад, то је поново Алиса, али сад у Земљи иза огледала: „Шта ти мислиш: ко је то сањао?” (Алиса или Црни краљ)...

Постоји ли „слаба” тачка српске књижевности у Вашем читалачком искућиву, златна ситријела Марку у усћа, Ахилу у иећу, а књижевности? Шта видиће као врхунац бављења књижевношћу,

Народна књижевност је за мог века пролазила кроз суштинске мене, од корпуса који је део одрастања, она полако, али сигурно прелази у домен старе књижевности чије разумевање изискује учење особеног језика и сложеније тумачење. На различите начине она је довођена у сумњу као ретроградна, суштински удаљена од потреба савременог човека, па потенцијално и као ратнохушкачка, мрзитељска. (Сетите се само полемике Марије Клеут са Рајнхардом Лауером поводом његовог текста „Од убица постају јунаци. О херојском песништву Срба“.) Да бисмо на први начин сагледали и искористили још увек живе импулсе и стваралачке потенцијале народне књижевности, мора се систематски бринути о њој, о њеном статусу у школским и академским програмима, о њеном систематичном изучавању. Штета је што, за разлику од Хрвата, ми немамо свој институт за фолклор или неку сличну институцију.

А то да су „све приче испричане” и нема ничег новог, то је само привид. Прича није битна само по ономе шта казује већ, пре свега, по ономе како казује и све су приче када се поново кажу „лијепо и по реду”, нове и битне. Треба радити највише и најбоље што се може, а не тражити алиби за нерад.

Често је и даље тема жена у књижевности, али можда мање њихових истраживачких ирећућа? Докле се сипило? Или је то итрајно иосипавање сивари на своје мјесто? Ко су узори, да ли их је било? Ко су младе снаје? И куда иду нови токови истраживања? На ово морам да надовежем текст из ипоноје књиге Рана материна који ирошеже овај моћив од анџике, Хериној иодоја који је разлио Млијечни иућ до савременој блоја на иему дојења.

Кант је рекао: „Само мушкарац и жена заједно чине човека” и то је за мене сама суштина родног питања. Неретко слушамо (и од жена) ту патријархалну или постпатријархалну причу како нам је, ето, сада када имамо женске министре и премијерку, све отишло к врагу. Жене су узеле власт и зато је пропала држава, пропала је породица. Насупрот томе, верујем да жене незауостављиво излазе и на јавну и на стваралачку сцену, шта год се о томе мислило и како год се то вредновало. Мислим да је то неизбежно и да је добро, али и даље није ни лако ни брзо. Верујем у логику једнакости, што не значи истовестности: жена није „женски мушкарац” и не треба то да буде, али не сме због тога бити биће другог реда. Мислим да су родитељи, особито мајке и васпитачи дужни да васпитавају слободну и самосвесну женску децу, спремну да испуне своје дужности, али и да траже своје место под сунцем. Притом,

женска слобода је, баш као и мушка, данас, пре свега, ограничена економским условима. Тешко је говорити о правој слободи ако не знате шта ћете сутра радити, где ћете живети, од чега ћете живети, и то је судбина великог дела данашњег младог света. Привременост њихове егзистенције не погодује планирању будућности, а то битно угрожава заједницу у целини.

Ерудиција и начин на који сīе преносили генерацијама своју љубав према умјетности ријечи била је боља и са аспектима једне дневне симфоније са Вагнером почившим суруђом Јованом Љубићем, колико сīе се доунавали и цїта сīе у смислу књижевности једно друћом допринијели?

Ово је баш тешко питање, не зато што не знам одговор већ зато што је он још увек једнако болан. Били смо најбољи пријатељи и стални саговорници, па и огорчени опоненти понекад. Све што сам написала, читао је и све што је он написао, читала сам. Имали смо различита интересовања, али и истинску радозналост за оно што оно друго ради. Он је био драгоцен саговорник не само мени већ и својим колегиницама, пријатељицама и сарадницама, Милени Зорић, Јелени Спасић, Ивани Мијић Немет, Ивани Игњатов Поповић, Ирени Дамјанов, Анико Уташи... Већ тешко болестан водио је дуге разговоре са Зорицом Хаџић (она о томе говори са топлином у свом тексту у *Зборнику Мајнице српске за књижевности и језик*). Недостају ми ти разговори.

За крај, рецијте нам, како се данас бољати језик? Како се истински чува бољатиство језика и цїта данас преносимо?

Причањем прича деци. Поштовањем и бригом. Отпором онима који нас деценијама убеђују да данас поезију „нико не чита”, да приповетке „више никог не интересују”, да је свако иоле сложеније или, не дај Боже, обимније дело превише сложено и „недовољно комуникативно”. Онима који тврде да ће нам деца бити боља, паметнија и лепша ако их школа поштеди „застарелих”, „неразумљивих”, „досадних” класика – националних или светских, свеједно, и да би, уместо тешке и преживеле вештине читања, требало сви да се препустимо чарима лако разумљиве, забавне, опуштајуће масовне културе.

И, наравно, читањем: „Пешаке треба волети”, а књиге треба читати.